

Валерій Шайкан (Кривий Ріг)

**Дослідження Другої світової війни
в сучасних умовах і деякі ідеологічні підходи
до висвітлення проблеми**

Шістдесят років післявоєнного часу дали таку кількість наукових досліджень, художніх творів, спогадів учасників бойових дій чи просто пересічних громадян, котрі пережили війну, що, здавалось би, немає нічого невивченого в історії Другої світової війни. Разом з тим, як показує досвід, і до сьогодні точаться серйозні дискусії між різними прошарками суспільства, в тому числі і серед науковців, в питаннях розуміння ролі різних сил у боротьбі проти гітлерівських окупантів. Прикладом можуть служити регіональні та міжнародні конференції, які відбулися у м. Хмельницькому 14–16 жовтня 2004 р., в Інституті історії України НАН України 17 грудня 2004 р., у Національній академії МВС України 22 квітня 2005 р., лист 10-ти відомих професорів-істориків до Президента України з проханням посприяти незаангажованому дослідженню історії Другої світової війни. Здебільшого ці дискусії виникають на підґрунті відмови ряду вітчизняних вчених від старих стереотипів дослідження війни, котрі базувалися на комуністичній ідеології, на ідеалах радянських компартійних часів. Творчий пошук сучасних науковців підштовхує зазирнути за ширму раніше невідомого, забороненого, захищеного багатьма замками. Звичайно, це не всім подобається. Отже, сьогодні мова йде, по суті, не про самі бойові дії, плани операцій і т. п., а, скоріше, про ідеологію війни та ідеологію висвітлення війни. Ця проблема, як виявляється, далеко не вичерпана, а в новому геополітичному просторі, який утворився після розпаду СРСР, набуває дещо нових відтінків. Приведемо лише одну цитату з монографії відомих російських істориків Є.М. Кулькова, М.Ю. Мягкова, О.А. Ржешевського «Война 1941–1945. Факты и документы»: «Самые

тяжелые испытания и жертвы выпали на долю России, в то время — Советского Союза»¹. Вочевидь, тут Росія ототожнюється з Радянським Союзом. Виникає питання: а де ж місце інших 14 республік, що входили до складу СРСР? Що це, нехтування історією, чи новий ідеологічний підхід? Крім того, загальновідомо, що понад 40% збитків СРСР у війні припадає саме на долю України, по чій території війна прокотилася двічі. Перший раз — у період наступу гітлерівців, коли Червона Армія знищувала все, щоб не залишити ворогові, вдруге — в період відступу німців, коли вони застосували тактику «випаленої землі».

Ще один приклад. До 60-річчя Перемоги вийшла збірка статей «Секретные материалы 20 века (Досье. Специальный выпуск № 2/2005)». У статті Дмитра Мітюріна йдеться про долю футболістів команди «Динамо» (Київ), які в той час працювали на хлібозаводі № 1 окупованого німцями Києва. Ось що пише автор: «Весной 1942 г. команда хлебозавода № 1 взяла себе новое название — «Старт». Одновременно в Киеве появился еще один футбольный клуб — «Рух» (по украински — движение). Его возглавил тренер бывшего «Локомотива» Шевцов, а в состав команды вошли те, кто сочувствовал украинским националистам. Первая встреча между двумя командами состоялась 7 июня 1942 г. и завершилась блестящей победой стартовцев (7:2). Уже в этом матче футбольное противостояние приобрело черты противостояния политического. По сути, игра шла не между двумя киевскими командами, а между командой советской и украинской»². Що хотів автор підкреслити цими словами? Ототожнити команду «Рух» з українськими націоналістами? То відомо, що до того часу осередки ОУН у Києві були знищені, а їх лідери були розстріляні гітлерівцями. Чи може те, що Україна ніколи не була радянською? У будь-якому разі немає сумніву в ідеологічному підґрунті таких висловлювань.

У тому ж таки збірнику вміщено статтю Олексія Щербакова, присвячену питанням пропагандистських досягнень і прорахунків Радянського Союзу і Німеччини в роки Великої Вітчизняної війни «Блеск и нищета пропаганды». Автор, без претензії на всебічність висвітлення проблеми, наводить приклади вдалих і зовсім невдалих пропагандистських заходів з боку обох сторін, намагаючись бути об'єктивним в оцінці подій. Разом з тим, власна позиція О. Щербакова, яка досить легко простежується в публікації, примушує замислитись. Так, даючи оцінку битви під Москвою, автор пише: «Сделали кино «Разгром немцев под Москвой». И это тоже было правильно. В результате не слишком удачная военная операция все-

¹ Кульков Е., Мягков М., Ржешевский О. Война 1941–1945. Факты и документы. — М., 2001. — С. 8.

² Митюрин Д. Третий тайм // Секретные материалы 20 века. — Досье. Специальный выпуск. — 2005. — № 2 (далі — Секретные материалы 20 века). — С. 37.

лила бодрість не тільки в російських солдат, но і в наших зарубіжних друзей»³. З нашої точки зору не викликає жодних сумнівів внутрішнє і міжнародне значення битви під Москвою. Звернемо увагу на словосполучення «російських солдат». Виходить, що в Червоній Армії служили лише росіяни. Мабуть, ніхто не буде заперечувати, в тому числі й автор, той факт, що Червона Армія за своїм складом була багатонаціональною і називалася вона не російською, Червоною, а пізніше Радянською.

Інший приклад з цієї статті. Автор критикує пропагандистську машину вермахту за те, що вона постійно видавала бажане за дійсність. Читаємо: «Германская пропаганда была настроена на беспредельный оптимизм... Пока дела шли хорошо, пока вермахт громил Польшу, Францию и другие страны — это сходило. Но вот когда дело дошло до России...»⁴. Критика автором Геббельсівської брехні не викликає негативних емоцій, а от вираз «когда дело дошло до России» викликає запитання. Чому тільки до Росії? Може, О. Щербаков мав на увазі Радянський Союз? Адже таке довільне ототожнення, як ми уже зауважували, історично невірне й ідеологічно спрямоване на перевищення ролі Росії у війні та приниження ролі інших союзних республік. Справедливості заради відзначимо, що іншу свою статтю «Легенда о заградотрядах» Олексій Щербаков закінчує словами: «Не мы их — так они нас. И победил-то Советский Союз! А рассуждения на тему, можно ли было это сделать как-нибудь по-другому, из серии досужих...»⁵. Це лише деякі зауваження, їх можна продовжити.

Наведені приклади не поодинокі і свідчать про певні ідеологічні зміни в оцінці подій Другої світової війни деякими дослідниками. Очевидно, після розпаду Радянського Союзу на зміну ідейно-політичному принципу інтернаціоналізму поступово приходить ідея націоналізму, в даному контексті — ідея панрусизму, що знаходить свій відбиток і в термінології приведених публікацій. Взагалі, національна ідея, будь-то українська чи російська, має право на існування і потребує подальшої розробки, але без викривлення історичної правди, що іноді трапляється через довільне або цілеспрямоване використання історичних термінів. З огляду на те, що мова йде про публікації, адресовані широкому загалу української спільноти, в тому числі молоді, треба особливо обережно користуватися термінологією, яка впливає на інтерпретацію історичних процесів.

Не можна також не погодитися з С. Кудряшовим, автором статті «Победители, «освободители» или жертвы войны?», який стверджує, що після розпаду СРСР у грудні 1991 р. годі й говорити про якусь єдину радянську

³ Щербаков А. Блеск и нищета пропаганды // Секретные материалы 20 века. — С. 24.

⁴ Там само. — С. 25.

⁵ Там само. — С. 50.

історичну науку⁶. Зважимо, що сказане відноситься до 1993 р. Отже, вже тоді було очевидним, що на пострадянському науковому просторі формуються різні методологічні й ідеологічні засади в історичних дослідженнях. Але вже тоді стало зрозуміло, що історична наука, наприклад, у Росії не стала вільною від політичних уподобань. Так, у наведеній статті С. Кудряшов, даючи оцінку вивчення проблеми колабораціонізму в Росії, пише: «Превратно толкуя ... понятие «патриотизм», ряд политиков, а вслед за ними и историки пытаются оправдать лиц, сотрудничавших в годы войны с немецко-фашистскими властями. Особенно заметна эта тенденция в странах Прибалтики и на Украине, где политическая реабилитация коллаборационистов фактически уже завершилась...»⁷. Цікаво, кого конкретно з істориків мав на увазі автор статті? Посилань немає. З контексту видно, що йдеться про діяльність Організації Українських Націоналістів. Очевидно, що оцінку цієї діяльності він для себе вже визначив, але виникає запитання, що йому відомо про національно-визвольний рух в Україні в роки Другої світової війни, чи в тій самій Прибалтиці, яка була фактично окупована Радянським Союзом у 1940 р.? Невже С. Кудряшов не вважає ОУН і її бойову структуру УПА борцем проти фашизму? Виявляється, дещо відомо. Він визнає, що «...когда оуновцы стали проявлять стремление к самостоятельности, к проведению собственной политики, германское командование разогнало их организации, арестовало Бандеру. ОУН вынуждена была уйти в подполье и фактически до конца войны воевала на два фронта»⁸. Далі автор пише, посилаючись на газету «Комсомольская правда» від 26 січня 1993 р.: «...даже некоторые высшие руководители современной Украины считают за честь публично обнародовать тот факт, что в детстве им доводилось оказывать помощь бандеровцам»⁹. От така дивна логіка. З одного боку, боротися проти гітлерівців це добре, а от допомагати борцям за свободу — не дуже. Це не що інше, як прояв подвійних стандартів, політичної заангажованості, проти якої так «бореться» С. Кудряшов у своїй статті, і не має нічого спільного з вивченням теми колабораціонізму.

Очевидно, однією з методологічних проблем дослідження ідеологічних процесів, які відбувалися під час Другої світової війни, є спроби деяких сучасних істориків спиратися в оцінці явищ на сьгоднішнє розуміння моралі, етики, культури, правові норми. Але чи правомірно це по

⁶ Кудряшов С. Предатели, «освободители» или жертвы войны? Советский коллаборационизм (1941–1942) // Свободная мысль. — 1993. — № 14. — С. 85.

⁷ Там само. — С. 85.

⁸ Там само. — С. 89.

⁹ Там само. — С. 85.

відношенню до минулого? Тисячі років війна була природним засобом існування народів, держав, цивілізацій, і було б невірно оцінювати, наприклад, жорстокі завойовницькі походи Олександра Македонського або Юлія Цезаря з позицій сьогоднішнього розуміння справедливості чи несправедливості війни. На наш погляд, у своїй оцінці історичних явищ дослідник повинен стати «сучасником» подій, тільки тоді можна сподіватися на об'єктивне їх висвітлення.

Спираючись на вище викладене, можна дійти наступних висновків:

- Офіційна відмова від комуністичної ідеології на пострадянському науковому просторі не привела до деідеологізації історичної науки;
- На зміну інтернаціоналізації осмислення історичних процесів прийшла національна ідея — переосмислення розвитку національної історії;
- Крах старих комуністичних ідеологем відбувається у процесі створення нових;
- Історична наука у пострадянську добу часто залучається до обґрунтування сучасної політики.

Отже, на нашу думку, ідеологічна складова у дослідженні історії Другої світової війни сьогодні набуває все більшої актуальності.